

Evaluating the Morphology of Pictographs in Lorestan, Iran

Case Study: Dog Motif

Sara Sadeghi *

Ph.D. Candidate of Archaeology, Faculty of Social Sciences, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran.

Ardeshir Javanmard Zadeh

Associate Professor, Department of Archaeology, Faculty of Social Sciences, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran.

Manije Hadyan Dehkordi

Assistant Professor, Cultural Heritage and Tourism Research Institute, Tehran, Iran.

Reza Rezaloo

Professor, Department of Archaeology, Faculty of Social Sciences, Mohaghegh Ardabili University, Ardabil, Iran.

1. Introduction

Pictographs are the oldest and most indelible method for humans to record their observations, the most abundant of which is animals. Dog motifs are among the most frequently found figures in almost every pictograph. Dogs are the first domesticated animal. There is a lot of difference between the appearance and behavior of various dog breeds (Pang et al., 2009). This study compared the dog motifs of pictographs in Lorestan to pictographs of other regions in Iran and assessed the diversity and breed of dog motifs. Pictographs are frequently found in Takhte Chan Valley and Sarsarkhan Mountain. Despite a great body of literature regarding these pictographs, the dog motifs were only described, and no study has analyzed the dog motifs as an independent subject.

1. This article is taken from the Ph.D. Dissertation of Sara Sadeghi, Mohaghegh Ardabili University.

2. Literature Review

So far, various researches have been done on the petroglyphs of different regions of Iran from the aspects of aesthetics, pattern analysis, symbology, chronology, etc. The main achievement of previous researches has been the introduction and descriptive reports of these works. Regarding the role of dogs in rock art in Iran, the following

Corresponding Author: sara_sadeghi809@yahoo.com

How to Cite: Sadeghi, S; Javanmardzadeh, A; Hadian Dehkordi, M; Rezaloo, R. (2023). Evaluating the Morphology of Pictographs in Lorestan, Iran Case Study: Dog Motif, *Semiannual Journal of Indigenous Knowledge Iran*, 10(19), 341-379.

can be mentioned: "Investigation and study of the rock carvings of Kharehanjiran (Mahabad)" (MohammadiQasriani and Naderi, 2007), "Introduction and analysis of new petroglyphs of group B of Lower Arges (Malair-Hamdan)" (Bik Mohammadi et al., 2012), "Investigation of the role of Aso petroglyphs in Birjand city" (Sadeghi et al., 2014)"The petroglyphs of Yazli Chai, Gandam-Koh and Zaghran" (Noorallahi, 2015), "Renovated patterns of the golden petroglyphs of Qorveh in Kurdistan" (Sadeghi and Faizi, 2021), "The petroglyphs of Kabogan Valley, Gosht city, Saravan city"(Hossein Bar et al., 2022).The following article, for the first time, has discussed the role of the dog with a special perspective in order to obtain the morphology of the main dog breed depicted in the rock art of Lorestan province.

3. Methodology

This study adopted a quality approach based on description, analysis, and comparison. The information was gathered through field and library research. The pictographs of Kuhdasht and Pole Dokhtar containing dog motifs composed the statistical population.

4. Geographic Location of the Studied Regions

4.1. Sarsarkhan Mountain

Kuhdasht pictographs are located in the western Pishkooch of Lorestan on the foothills of the Sarsarkhan Mountain Range. The mountain range runs east-west, and the creamy rocks are made of lime. Mehrdad Stone (Y motifs) and Mirmalas pictographs (1 motif) are located on the rocky shelter's wall on the mountain range's southern side.

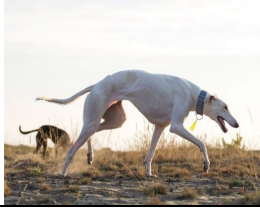
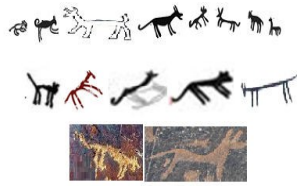

4.2. Takhte Chan Valley

The newly found pictographs of Takhte Chan Valley are located on the foothills of Kyalan Mountain Range on Pole Dokhtar, Lorestan. Takhte Chan site comprises two sets of pictographs separated by a distance of 50 m. In one pictograph, an archer is aiming a goat to hunt. In the other one, a group of dogs run to the right-hand side.

5. Discussion

In the pictographs of Lorestan, the scenes containing dog motifs include hunting, grazing, sheepherding, and migration scenes. Regarding the theme of pictographs and the relationship between dogs and other motifs, it can be suggested that the dogs depicted in these pictographs are pure Persian breeds. For example, the dog motifs in hunting scenes are hound dogs of the Persian Saluki breed or livestock guarding dogs of the Sarabi and Qahderijani breeds. In general, three dog breeds were found in the pictographs in terms of morphology and the theme of the narrative scenes: (1) Saluki, (2) Sarabi, and (3) Qahderijani, all of which are pure Persian breeds (Table 1).

Table 1. The breed of dogs found in pictographs of Iran and their real counterparts (Authors, 2022).

Actual dog	Scene theme	Dog motif in the pictograph	Dog breed
	Hunting ground		1. Hound (Saluki)
	Shepherding		2. Livestock guardian (Sarabi)
	Shepherding		3. Livestock guardian (Qahderijani)

6. Conclusion

Lorestan pictographs are among the most significant pictographs in the Zagros region of Iran. This study tried to investigate dog motifs in the rock artworks of Kuhdasht and Pole Dokhtar. Three kinds of dogs were identified, the most and least frequent of which were Sarabi and Qahderijani breeds, respectively. Iranians traditionally went hunting with their dogs, namely hounds. Large prey, such as antelopes and deer, were chased by archers in pictographs. The bodies of animals were painted with horizontal lines from a side view. In hunting scenes, hounds were accompanied by humans equipped with tools, including spears, arrows, and bows. The theme of Sarabi motifs describes scenes where dogs, humans, and livestock are migrating. Sarabi dogs have a large body, pointy ears, a curled-back tail, and relatively short legs. All identified dogs are native to the region, appearing in scenes such as hunting grounds, grazing, migration, and battlefields. These pictographs are comparable to those found in western, northwestern, southern, and central parts of Iran.

Keywords: Dog Motif, Pictograph, Morphology, Dog Breed.

بررسی و معرفی ریخت‌شناسی نقوش در رنگین‌نگاره‌های استان لرستان^۱ (با تکیه بر نقش‌مایه سگ)

- سارا صادقی * دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.
- اردشیر جوانمردزاده دانشیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.
- منیژه هادیان دهکردی عضو هیئت‌علمی پژوهشگاه میراث فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.
- رضا رضالو استاد گروه باستان‌شناسی دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران.

چکیده

سگ از نخستین جانورانی است که به دست بشر اهلی شده است و همواره دوستان و ملازمان خوبی برای انسان‌ها بوده‌اند. نقاشی‌هایی که در غارهای انسان‌های نخستین کشف شده حاکی از این موضوع است که این دوستی حداقل سابقه‌ای ۱۶ هزارساله دارد. سگ در صحنه‌ها و وضعیت‌های مختلف در هنر صخره‌ای ایران در چهار حوزه فرهنگی (شمال، غرب، جنوب و شرق) نقش شده است. با توجه به دیرینگی، تنوع و پراکنش این نقوش در سنگ‌نگاره‌های مناطق مختلف در ایران، هدف از این پژوهش، مطالعه نقش‌مایه سگ و بررسی نژاد واقعی این حیوان در هنر صخره‌ای استان لرستان است. سؤال اصلی پژوهش این است: ریخت‌شناسی و نژاد نقش‌مایه سگ در رنگین‌نگاره‌های استان لرستان چگونه است؟ سگ در رنگین‌نگاره‌های استان لرستان در کدام صحنه‌ها و موضوعات تصویر شده است؟ نقش‌مایه سگ در رنگین‌نگاره‌های استان لرستان با چه سنگ‌نگاره‌هایی در ایران قابل مقایسه است؟ روش پژوهش حاضر، کیفی و به صورت توصیفی-تحلیلی-تطبیقی است. شیوه گردآوری اطلاعات به صورت (کتابخانه‌ای) و میدانی است. جامعه آماری در این پژوهش رنگین‌نگاره‌های استان لرستان در سه منطقه (سنگ مهرداد و میرملاس در کوه‌دشت و تخت‌چان پلدختر) است. نتایج حاکی از این است که نقش‌مایه سگ در استان لرستان با توجه به ریخت‌شناسی آن دارای شکل‌های متفاوتی می‌باشد، نقوش به صورت تکی، گروهی در چرا و گله‌داری، همراه با عشاير، در حال شکار با نقوش انسانی یا به صورت مستقل یافت شده است. با توجه به بررسی تطبیقی، سه نژاد سگ در رنگین‌نگاره‌های استان لرستان یافت شد که شامل سگ شکاری (تازی)، گله: سرابی و قهدریجانی است. تمام سگ‌های شناسایی‌شده بومی منطقه بوده است که در صحنه‌هایی همچون شکارگاه، گله‌داری، کوچ، رزمگاه به تصویر کشیده شده‌اند. این نقوش با سنگ‌نگاره‌های حوزه‌های غرب، شمال غرب، جنوب، جنوب غرب و مرکزی قابل مقایسه است.

^۱- این مقاله از رساله دکتری دانشگاه محقق اردبیلی برگرفته شده است.
* نویسنده مسئول: sara_sadeghi809@yahoo.com

واژه‌های کلیدی: نقش‌مایه سگ، رنگین‌نگاره، ریخت‌شناسی، نژاد سگ

مقدمه

سنگ‌نگاره‌ها قدیمی‌ترین و ماندگارترین بستر، ثبت تصویرنگاری بشر است و فراوان‌ترین نقش سنگ‌نگاره‌ها، نقش حیوانی است. یکی از نقش‌های حیوانی که تقریباً در هر محوطه‌ای یافت شده، نقش‌مایه سگ است. سگ نخستین حیوانی است که به دست بشر اهلی شده است و تفاوت‌های ظاهری و رفتاری زیادی در گونه‌های این حیوان دیده می‌شود (Pang et al, 2009). سگ‌های اهلی همواره دوستان و ملازمان خوبی برای انسان‌ها بوده‌اند. نقاشی‌هایی که در غارهای انسان‌های نخستین کشف شده حاکی از این موضوع است که این دوستی حداقل سابقه‌ای ۱۶ هزارساله دارد. در آن زمان انسان اولیه برای شکار و نگهداری از خود، به نگهداری از سگ روی آورده است (علیزاده، ۱۳۹۱: ۶۷). حمل‌ونقل، نگهداری، مراقبت، تغذیه، شکار و غیره تا حد زیادی مدیون حیوانات است. در واقع از حیوانات کارآمد در زندگی عمومی عشایر است؛ به همین دلیل به افسانه‌های منقول عشایری ورود یافته است.

سگ در افسانه‌ها نماد وفاداری، راهنمایی، شفابخشی است. پرورش سگ توسط اقوام مختلف، عشایر و روستاییان، این حیوان را به گنجینه‌ای زنده تبدیل کرده است که از هر لحاظ با روحيات و نیاز مردم کشور ایران همخوانی دارد. مقاومت بالا، فرمانبرداری، هوش سرشار، قدرت بدنی و تنوع ظاهری، همه به غنای این ذخایر افزوده‌اند. اگرچه در دهه‌های اخیر توجه زیادی به این حیوان در کشور نشده است، اما هنوز هم در برخی از نقاط ایران جمعیت‌هایی از سگ‌های بومی ایران یافت می‌شود. به طوری که در حال حاضر جمعیت‌های زیادی همچون: تازی، سرابی، بختیاری، افشاری، کردی، بلوچی، قهدریجانی در کشور یافت می‌شود. بسیاری از این سگ‌ها به منظور شکار (تازی، پاکوتاه)؛ نگهداری (سرابی، کردی، بلوچی و بختیاری) استفاده می‌شود. در این پژوهش پس از مقایسه تطبیقی نقش‌مایه سگ با نقوش صخره‌ای در استان لرستان با دیگر سنگ‌نگاره‌ها در مناطق مختلف ایران، تنوع و نژاد برخی از این سگ‌ها شناسایی و مورد مطالعه قرار گرفت.

استان لرستان از جمله مناطق بسیار غنی هنر صخره‌نگاری در ایران است که مجموعه‌های فراوانی از آن‌ها شناسایی شده است. در این میان دره تخت چان و کوه سرسرخن یکی از چند حوزه‌ای است

که دارای سنگ‌نگاره‌های بسیاری است؛ و وجود بستر مناسب از جمله اکثر پژوهش‌های گذشته، نقش مایه سگ تنها در حد معرفی این نگاره (از دید توصیفی) است و به صورت مستقل این حیوان مورد مطالعه تحلیلی قرار نگرفته است. لذا هدف این نوشتار، نقش سگ در هنر صخره‌ای در رنگین‌نگاره‌های استان لرستان (شهرستان کوه‌دشت و پلدختر) بررسی می‌شود.

سگ یکی از نقش‌مایه‌های حیوانی است که تقریباً در هر منطقه از هنر صخره‌ای در ایران یافت می‌شود. شاید دلیل پرکاربرد بودن این نقش اهمیت آن برای شکارچیان و گله‌داران بوده است؛ از این رو به دلیل کاربرد، اهمیت و تنوع آن ضروری است که این نقش در هنر صخره‌ای به صورت ویژه شناسایی شده تا علاقه‌مندان به هنر صخره‌ای از ویژگی‌های ساختاری آن برای کاربردهای گوناگون از جمله کاربرد نمادین بهره بگیرند. این نکته حائز اهمیت است که به زعم برخی از پژوهشگران در این حوزه نقش سگ در هنر صخره‌ای یک شکل و ساختار را دارد؛ لذا این پژوهش پس از معرفی نقش سگ‌ها در مناطق مختلف ایران، بر اساس ۱. ریخت‌شناسی و ساختار اجرایی نقش مایه؛ ۲. بر اساس مضمون محتوایی صحنه، به نژاد اصلی و نوع سگ حک شده بر صخره پرداخته است.

به همین منظور این پژوهش به دنبال پاسخ به سه سؤال؛ ریخت‌شناسی و نژاد نقش مایه سگ در رنگین‌نگاره‌های استان لرستان چگونه است؟ سگ در رنگین‌نگاره‌های استان لرستان در کدام صحنه‌ها و موضوعات تصویر شده است؟ نقش مایه سگ در رنگین‌نگاره‌های استان لرستان با چه سنگ‌نگاره‌هایی در ایران قابل مقایسه است؟ مطالعات صورت گرفته بر روی نقوش سگ‌ها در هنر صخره‌ای، تأثیر آموزه‌های هنری قبل و بعد از اسلام را به خوبی آشکار کرده است اما به نظر می‌رسد عامل مهم دیگری نیز هنرمندان را در استفاده از این نقش، تحت تأثیر خود قرار داده و آن وجود نژادهای اصیل و بومی در زیست‌بوم منطقه ایران است.

پیشینه تحقیق

پژوهش‌های مختلفی تاکنون بر روی سنگ‌نگاره‌های مناطق مختلف ایران از جنبه‌های زیبایی‌شناسی، تحلیل نقوش، نمادشناسی، گاهنگاری و غیره انجام شده است. دستاورد اصلی

پژوهش‌های پیشین معرفی و گزارش‌های توصیفی این آثار بوده است. در خصوص نقش سگ در هنر صخره‌ای در ایران می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

"بررسی و مطالعه نقوش صخره‌ای خره‌هنجیران (مهاباد)" (محمدی‌قصریانی و نادری، ۱۳۸۶)، "معرفی نقوش سنگستون در فلات مرکزی ایران" (محمدی‌قصریانی، ۱۳۸۶)، "نقوش صخره‌ای میوله؛ نویافته‌هایی از شمال کرمانشاه" (شیدرننگ، ۱۳۸۶)، "معرفی و تحلیل نقوش سنگ‌نگاره‌های نویافته مجموعه B ارگس سفلی (ملایر-همدان)" (بیک‌محمدی و همکاران، ۱۳۹۱)، "معرفی و تحلیل نقوش سنگ‌نگاره‌های نویافته بخش شوسف نهبندان" (هاشمی‌زرچ‌آباد، ۱۳۹۲)، "معرفی و تحلیل نقوش صخره‌ای ازندریان ملایر" (محمدی‌فر و همتی‌ازندریانی، ۱۳۹۳)، "سنگ‌نگاره‌های گلپایگان گذرگاه تاریخ" (جمالی، ۱۳۹۴)، "بررسی نقش‌مایه‌های سنگ‌نگاره آسو در شهرستان بیرجند" (صادقی و همکاران، ۱۳۹۴)، "سنگ‌نگاره‌های یازلی‌چای، گندم‌کوه و زاغرم" (نوراللهی، ۱۳۹۵)، "بنیان‌های اعتقادی در نقوش سنگ‌نگاره‌های دره نگاران سراوان" (حسین‌آبادی و صفورا، ۱۳۹۹)، "شکار در کوهستان: رنگین‌نگاره‌های پناهگاه صخره‌ای تکه در روستای نرگسلوی علیا، بجنورد" (وحدتی، ۱۳۹۹)، "بررسی و تحلیل سنگ‌نگاره‌های بروجرد، استان لرستان" (سبزی و همکاران، ۱۳۹۹)، "نقش‌های نویافته سنگ‌نگاره‌های زرینه‌قروه در کردستان" (صادقی و فیضی، ۱۴۰۰)، "نقوش سنگ‌نگاره‌های دره کیوگان شهر گشت شهرستان سراوان" (حسین‌بر و همکاران، ۱۴۰۱).

اما تاکنون پژوهشی به صورت اختصاصی به نقش‌مایه سگ در هنر صخره‌ای نپرداخته است. از سوی دیگر، تحلیل هنری و سبک‌شناسی این آثار یکی دیگر از جنبه‌های بااهمیت در این مطالعه است که با تشکیل یک سیستم اطلاعاتی روشمند با هدف شناسایی و ثبت و ضبط این آثار، تهیه و تکمیل نقشه پراکنش سنگ‌نگاره‌ها در سراسر کشور و انتشار این یافته‌ها را در نشریات علمی جهت اطلاع دانش‌پژوهان ضروری می‌نماید. مقاله پیش رو، برای نخستین بار نقش سگ را با نگاهی ویژه و دیدی خاص، جهت دستیابی به ریخت‌شناسی نژاد اصلی سگ ترسیم شده در هنر صخره‌ای استان لرستان پرداخته است.

روش تحقیق

روش مورد استفاده در این پژوهش کیفی و مبتنی بر توصیف، تحلیل و تطبیق است. گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای و بررسی میدانی است. جامعه آماری این پژوهش، شامل سنگ‌نگاره‌های دو شهرستان کوهدشت و پلدختر با نقش مایه سگ است. نمونه‌های مدنظر پژوهش حاضر دربرگیرنده ۱۲ نقش سگ بوده است. در ادامه نقوش از منظر ریخت‌شناسی، مفهوم، نشانه‌شناسی و از لحاظ تطبیقی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

مبانی نظری

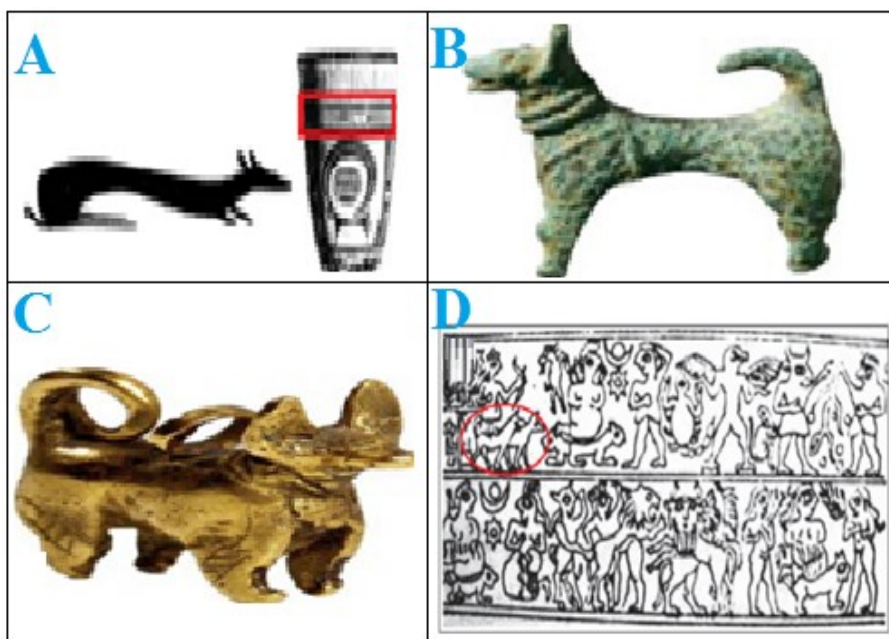
تأمین غذا نیاز اساسی و روزمره همه موجودات است و این موضوع همواره انسان را به تفکر و برنامه‌ریزی برای رسیدن به هدف‌هایش وادار کرده است. افکار انسان پیش از تاریخ برای تهیه غذا، ابتدا بر روی شکار حیوانات متمرکز بود و بعداً طی انقلاب در تولید مواد غذایی به دامداری و اهلی کردن حیوانات روی آورد (Lyman, 1999: 26). به‌عنوان مثال در باستان جانورشناسی قره‌تپه قمرود شهرستان قم که قدیمی‌ترین لایه‌اش متعلق به ۸ هزار سال پیش است، استخوان‌هایی از حیوانات مختلف اهلی و وحشی یافت شده است. استخوان‌های بدست آمده نشان می‌دهد که منشأ غذای اصلی ساکنین این ناحیه بیشتر نشخوارکنندگان گوسفند، بز و گاو و بعد گراز بوده است. وجود استخوان‌های اسب نشانه استفاده از این حیوان برای بارکشی وجود استخوان‌های سگ، نیز احتمالاً نشانه نگهداری از گله می‌باشد (رادمهر و همکاران، ۱۳۸۲: ۲۷۱).

فرانک‌هول برپایه استخوان‌های بدست آمده در حفاری‌ها در حوالی خوزستان، اهلی کردن سگ را در این منطقه به حدود ۵۵۰۰ ق.م. در این منطقه دانسته است. البته بقایای استخوان‌های سگ‌های اهلی در ناحیه فیروزآباد استان آذربایجان نیز حاکی از اهلی کردن این حیوان در منطقه مذکور باشد (طاووسی، صدقی، بی‌تا). به هر حال این‌طور به نظر می‌رسد بنای ارتباط بین انسان و سگ حداقل از ۱۲۰۰۰ قبل پایه‌ریزی شده باشد.

موله ایران‌شناس نامدار فرانسوی با بررسی در اوستای کهن معتقد است که "قبایل ایرانی گروهی دام‌پرور و گله‌دار هستند که در منطقه‌ای مقیم شده و به پرورش دام روزگار می‌گذرانند. زندگی و خوشی آن‌ها وابسته به گله‌های آنان و امنیت و حفظ مزارع و چراگاه‌های آنان در مقابل حملات دشمنان است" (طاووسی، ۱۳۸۱: ۵).

شاید برای همین سگ از همان ابتدا ارزش حیاتی برای قبایل ایرانی داشته و موجب ارتقای جایگاه ارزشی این جانور نزد آریایی‌ها شده است. نمونه‌های مختلفی از سگ در تمدن‌های ایلام و لرستان پیداشده است. به نظر می‌رسد هنر ایلامی و لرستانی از طیفی مردمی برخوردار بود و همین اجازه می‌داد تا تعلقات خاطر طبقه غیر حاکم هم در پدیده‌های هنری بروز عینی داشته باشد. به این ترتیب سگ که یکی از مفیدترین حیوانات برای مردم این تمدن‌ها بود جای خود را در آثار هنری (عکس ۱) و به ویژه هنر صخره‌ای ایران باز می‌کند.

عکس ۱- سگ در فرهنگ‌ها و دوره‌های مهم تاریخی در ایران: A: سفال تل باکون الف ۴۱۰۰-۴۵۰۰ ق.م (بیگلری و عبدی، ۱۳۹۳: ۴۹). B: پیکره سگ یافت شده در استان گیلان، هزار اول ق.م (Benoit, 2004: 182). C: آویز به شکل سگ متعلق به ۳۱۰۰-۳۳۰۰ ق.م (Benoit, 2004: 182). D: سگ در مهر استوانه‌ای عیلامی حدود ۵۰۰ ق.م (عابدوست و کاظم‌پور، ۱۳۸۷: ۹۹).

موقعیت جغرافیایی حوزه مورد بررسی

کوه سرسرخن

رنگین‌نگاره‌های کوه‌دشت در منطقه پیشکوه غربی در استان لرستان در دامنه رشته کوه سرسرخن ایجاد شده‌اند. این رشته کوه از شرق به غرب کشیده شده و جنس سنگ‌ها و صخره‌هایش آهکی و به رنگ کرم است. این منطقه دارای آب و هوای معتدل و نیمه‌خشک است. کوهستانی بودن منطقه از یک سو شرایط را برای کشاورزی دشوار کرده اما از سوی دیگر آب فراوان باعث فراهم آمدن مرتع و در نتیجه محیط مناسبی را برای رمه‌گردانی در منطقه ایجاد کرده است. در ضلع جنوبی رشته کوه سرسرخن رنگین‌نگاره‌های سنگ مهرداد و میرملاس در دیواره پناهگاه صخره‌ای نقش شده‌اند (عکس ۲). در پایین نقوش دره‌ای نسبتاً هموار و پوشیده از جنگل بلوط وجود دارد که دره هومیان نام دارد. این دره در اردیبهشت و خردادماه چند طایفه برای گله‌چرانی به این محل می‌آیند و در فصل تابستان مجدداً به کوه‌دشت مراجعه می‌کنند. در بررسی‌های میدانی ۱۱ محوطه مورد بررسی قرار گرفت که با فاصله تقریبی ۵۰۰ متر از هم واقع شده‌اند. تمام محوطه‌ها از نامی محلی لکی و از کوه‌ها گرفته شده است. جهت بیشتر نقوش رو به شمال است.

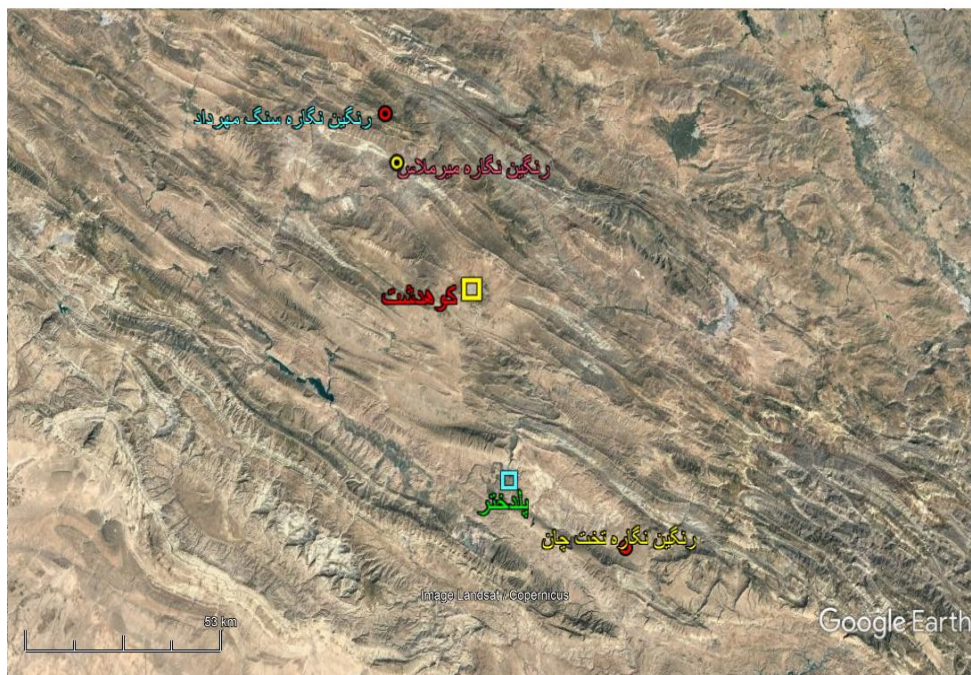
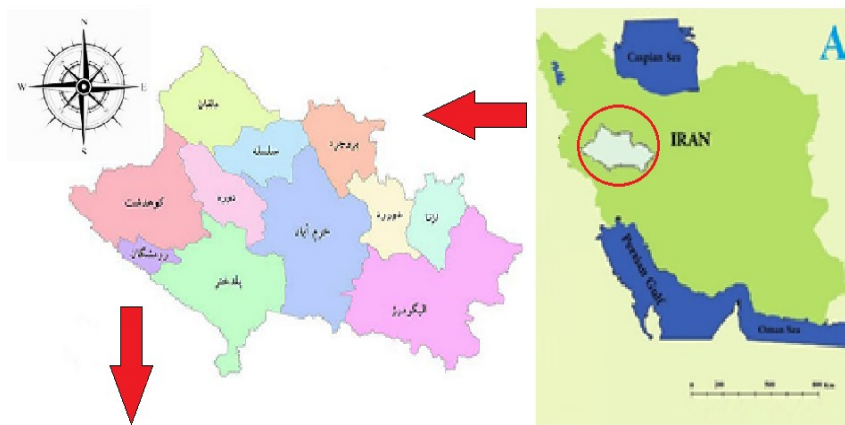
به‌طور کلی در رنگین‌نگاره‌های کوه سرسرخن بیش از صدها نقش شامل انسانی، حیوانی، ابزارآلات، نمادین شناسایی شده است. از میان محوطه‌های مورد بررسی ۲ منطقه با نام سنگ مهرداد و میرملاس دارای نقش مایه سگ است. اکثر نقوش به رنگ قرمز و تعداد اندکی با رنگ سیاه ایجاد شده‌اند. نگاره‌ها احتمالاً با ابزاری مانند: علف نی یا شیء نوک‌تیز که حالت قلم‌مو را داشته باشد، ترسیم شده‌اند. دلیل آن را می‌توان وجود برخی از نقوش بسیار ظریف و واقع‌گرایانه با رسم جزئیات دانست.

دره تخت چان

رنگین‌نگاره‌های نویافته تخت‌چان در پایه رشته کوه کیالان در شهرستان پلدختر، غرب استان لرستان قرار دارند. آب و هوای منطقه به‌طور کلی متأثر از جبهه مدیترانه و نیز ارتفاعات است و

مناطق پست جنوب و غرب استان تحت تأثیر جلگه خوزستان قرار دارند و دارای آب و هوای گرم‌تری هستند. رود کوچکی که از کنار این رنگین‌نگاره‌ها می‌گذرد در ادامه به سیمره می‌ریزد. وضعیت خاص رشته‌کوه‌های این منطقه سبب شده تا شاهراه‌های ارتباطی آن از روزگاران باستان تاکنون چندان تغییر مسیر نباید و در این مسیر محوطه‌های باستانی بسیاری از دوران تاریخی به جای مانده است. در دوره ساسانی این راه اهمیت بیشتری داشته است. دلیل این مدعا، ایجاد سفال‌ها، استقرارها و چند پل است که در آن زمان بر روی پل سیمره و کشکان در مسیر این راه، ساخته شده است (عکس ۲). به‌طور کلی در رنگین‌نگاره‌های کوه سرسرخن بیش از ۲۰ نقش شامل انسانی، حیوانی، ابزارآلات شناسایی شده است که از این میان ۹ نقش مایه متعلق به سگ است. رنگین‌نگاره‌ها با سبک استیلیزه و بسیار ساده ایجاد شده‌اند.

نقوش تخت‌چان درون دره‌ای بر روی صخره‌های بزرگ، رو به شمال ترسیم شده‌اند. اکثر نقوش به رنگ سیاه و تعداد اندکی با رنگ قرمز ایجاد شده است. متأسفانه اکثر نقوش دره تخت‌چان به دلیل آسیب‌های انسانی (روشن کردن آتش در زیر نگاره‌ها) و آسیب‌های طبیعی (گرفتن رسوبات روی نقوش) کاملاً واضح نیستند. تکنیک اصلی مورد استفاده در تولید نقوش تخت‌چان به صورت نقاشی و اغلب به صورت سطح طراحی شده‌اند. روش اجرای نقوش کلاً به صورت پیکتوگراف و با توجه به ساده بودن و استیلیزه بودن نقوش، بدون ترسیم جزئیات نقوش به نظر می‌رسد که با انگشت نقوش بر دیواره سنگی ایجاد شده است.

عکس ۲- موقعیت رنگین نگاره‌های کوه سرسرخن و تخت چان در استان لرستان (نگارندگان، ۱۴۰۲).

توصیف نقوش

نقوش کوه‌های سرسرخن

سنگ مهرداد: نقوش این محوطه بر روی یک تخته‌سنگی بزرگ شبیه به سایه‌بان با ارتفاع تقریبی ۶ متر یافت شده است (عکس ۳). مساحت تقریبی منقوش سایت حدود $5/2 \times 5/35 \text{ m}$ وسعت دارد و دارای ۱۸ نقش است. جهت اثر تمام نقوش رو به جنوب و حاوی نقوش ابزارآلات، انسانی و حیوانی در حال حرکت و ایستا که از روبرو و یا به صورت نیم‌رخ نمایش داده شده است. در وجه شمال غربی تخته‌سنگ، نقوش حیوانی و انسانی (سوار بر اسب) به سبک واقع‌گرایانه خلق شده است. نقوش به نحوی است که؛ حالت پاهای حیوانات و حالت دست نقش انسانی که در حال پرتاب کردن یک نیزه است، پویایی خاصی را به بیننده القاء می‌کند.

در قسمت جنوب غربی تخته‌سنگ نقش‌های فراوانی از سوارکاران را می‌بینیم که تماماً (به جز یک مورد) به سمت راست در حرکت هستند و به صورت تمام‌رخ ترسیم شده‌اند. نقوش حیوانی ترسیم شده در این بخش دربرگیرنده نقش‌مایه‌هایی همچون اسب، شتر، سگ بزکوهی است (عکس ۴). بخشی دیگر از مجموعه رنگین‌نگاره‌های سنگ مهرداد در بخش شرق تخته‌سنگ قرار گرفته است و دارای ۴ نقش حیوانی است (عکس ۵). نقوش در این بخش، به صورت نیم‌رخ بوده است و به جهت‌های مختلف (چپ و راست) در حال حرکت هستند. در تصویر مزبور شکار، نبرد و جنگی وجود ندارد.

در سنگ مهرداد ۲ نقش سگ یافت شده است. نقش یکی از سگ‌های ترسیم شده در این صحنه که در مرکز تخته‌سنگ قرار گرفته و به سمت چپ در حال حرکت است. سگ بسیار واقع‌گرایانه بوده، گوش‌ها و دمش روبه سمت بالا بوده و بدنی نسبتاً کوچک دارد به نظر می‌رسد که توله‌سگ است. پاهای این حیوان به گونه‌ای که حرکت را به ذهن بیننده تداعی می‌کند.

سگ دوم سنگ مهرداد، آناتومی بدن بدین صورت است که دارای جثه قوی و بدنی عضلانی است. دم و گوش‌هایش رو به بالا بوده است. با توجه به نوع صحنه این دو نقش‌مایه هر دو سگ گله هستند. با توجه به ساختار بدنشان به نظر می‌رسد که توله‌سگ: سگی سرابی و سگ دوم:

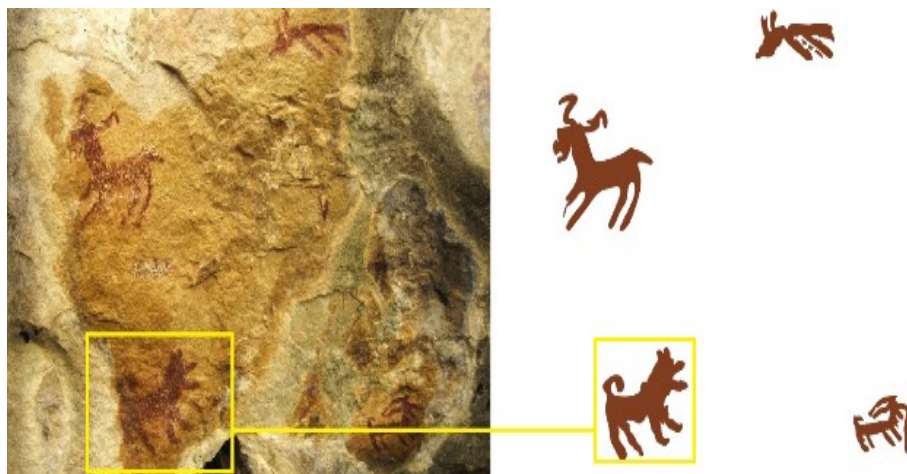
قهدریجانی است. تمام صحنه یک آرامش خاطر نسبی را به نمایش می‌گذارد به گونه‌ای که حرکت دسته‌ای از انسان‌هایی را به نمایش می‌گذارد که شباهت زیادی با حرکت عشایر امروزی مردمان این منطقه دارد. نقش سگ بخش شمال غربی سنگ مهرداد شبیه به نقوش یافت شده سنگ‌نگاره‌های ارگس B، ملایر همدان (بیگ‌محمدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۳۱)، قشلاق‌دالی، ازندریان ملایر همدان (محمدی‌فر و همتی ازندریانی، ۱۳۹۳: ۳۲)، گندم کوه، تفرش در استان مرکزی، (نوراللهی، ۱۳۹۵: ۱۰۳)، مرزبانیک بلوچستان (Hossein Moradi et al, 2013: 346)، آسو، بیرجند در خراسان جنوبی (صادقی و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۷) (جدول ۱). در تمام نقوش این محوطه‌ها سگ‌ها همراه با گله‌ها، نقوش انسانی و در چراگاه و همراه گله هستند و یک آرامش نسبی در نقوش برقرار است. سگ وجه شرقی سنگ مهرداد قابل مقایسه با سنگ‌نگاره درخت مهر در گلپایگان در اصفهان (جمالی، ۱۳۹۴: ۷۲) است (جدول ۲).

عکس ۳- نمایی از رنگین‌نگاره سنگ مهرداد در کوه‌دشت استان لرستان (نگارندگان، ۱۴۰۲).

عکس ۴- وجه شمال غربی و جنوب غربی در سنگ مهرداد دارای نقش‌مایه سگ (نگارندگان، ۱۴۰۲).

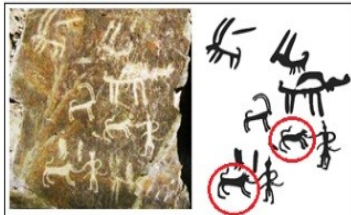
عکس ۵- وجه شرقی در سنگ مهرداد دارای نقش‌مایه سگ (نگارندگان، ۱۴۰۲).

جدول ۱- بررسی تطبیقی نقش سگ سرابی در سنگ مهرداد با دیگر سنگ‌نگاره‌های ایران (نگارندگان، ۱۴۰۲).

منبع	تصویر	نام محوطه
(نگارندگان، ۱۴۰۲)		۱. نقش سنگ در سنگ مهرداد، کوهدهشت در استان لرستان
(بیک‌محمدی و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۳۱)		۲. نقش سنگ در مجموعه، ملایر، همدان، ارگس
(محمدی‌فر و همتی‌ازندریانی، ۱۳۹۳: ۳۲)		۳. نقش سه سگ گله در سنگ‌نگاره‌های قشلاق دالی، ازندریان ملایر، همدان
(نوراللهی، ۱۳۹۵: ۱۰۳)		۴. نقش سنگ، سنگ‌نگاره گندم‌کوه، تفرش، استان مرکزی
Hossein Moradi et al, (2013: 346)		۵. نقش سنگ در مرزبانیک، بلوچستان
(صادقی و همکاران، ۱۳۹۴: ۸۷).		۶. نقش سنگ در سنگ‌نگاره آسو، بیرجند در خراسان جنوبی

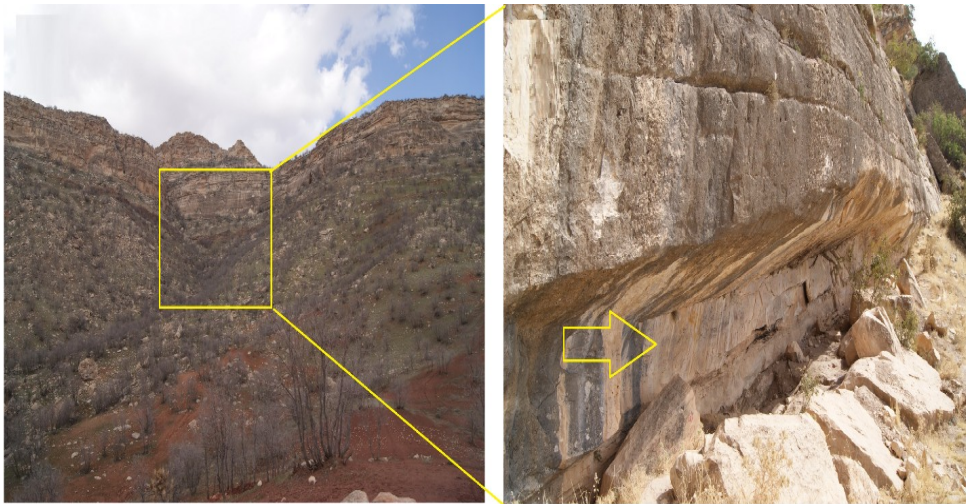
جدول ۲. بررسی تطبیقی نقش سگ قهدریجانی در سنگ مهرداد با دیگر سنگ‌نگاره‌های ایران (نگارندگان، ۱۴۰۲).

نام محوطه	تصویر	منبع
۱. نقش سگ در سنگ مهرداد، کوهدشت در استان لرستان		(نگارندگان، ۱۴۰۲)
۲. نقش سگ‌های گله، درخت‌مهر، گلپایگان، استان اصفهان		(جمالی، ۱۳۹۴: ۷۲)

میرملاس

نقوش صخره‌ای میرملاس در شمال شرقی کوهدشت بر دیواره‌های جنوبی و شمالی این غار قرار گرفته است (عکس ۶). این محوطه دارای دو مجموعه نقوش، با فاصله حدود ۵۰ متر از همدیگر قرار دارند. نقوش بر دیواره پناهگاهی به ارتفاع حدود ۳ متر و طول حدود ۲۰ متر که بیش از ۵۰ نقش‌مایه را شامل می‌شود. نقاشی‌های میرملاس دربرگیرنده نقش‌های هندسی یا نمادین (لنگرمانند)، سوارکار با کمان، نقوش انسانی پیاده، بزهای کوهی، سگ‌سانان که با رنگ‌های سیاه و قرمز ترسیم شده است (عکس ۷). در بین انبوه نقش‌های انسانی و حیوانی، سگی با رنگ قرمز را می‌بینیم که در حال تعقیب یک بز کوهی است. با توجه به اندام و ریخت‌شناسی بدن سگ با دم رو به پایین، بدنی کشیده و دراز به صورت نیم‌رخ بوده که به نظر می‌رسد یک سگ شکاری است (عکس ۸).

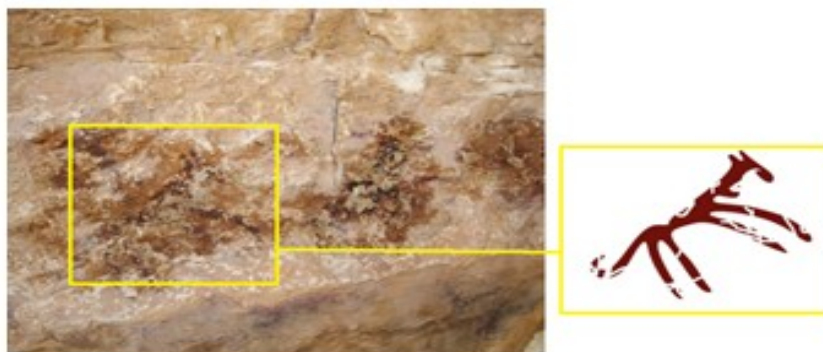
از لحاظ ریخت‌شناسی و مضمون نقوش، سگ میرملاس قابل‌مقایسه با سنگ‌نگاره‌های مشیران، مشکین‌شهر در استان اردبیل (بیننده و فتاح‌زاده، ۱۳۹۴: ۳)، بیچون بروجرد و چهارچشمه الیگودرز در استان لرستان (نگارندگان، ۱۴۰۲)، برن گوری، کهک در قم (کریمی، ۱۳۸۶: ۲)، خمین اراک در استان مرکزی (نگارندگان، ۱۴۰۲)، نرگسلوی علیا در پناهگاه صخره‌ای تکه در بجنورد در خراسان رضوی (وحدتی، ۱۳۹۹: ۷۶)، تنگه پنجه دهانه در شوسف نهبندان، استان خراسان جنوبی (هاشمی زرج‌آباد، ۱۳۹۳: ۸۷) است (جدول ۳).

عکس ۶- نمایی از موقعیت رنگین‌نگاره‌های میرملاس در کوه‌دشت استان لرستان
(نگارندگان، ۱۴۰۲).

عکس ۷- وجه شمالی رنگین‌نگاره‌های میرملاس در کوه‌دشت استان لرستان (نگارندگان، ۱۴۰۲).

عکس ۸- وجه جنوبی رنگین‌نگاره‌های میرملاس در کوه‌دشت استان لرستان (نگارندگان، ۱۴۰۲).

جدول ۳- بررسی تطبیقی نقش سگ در میرملاس با دیگر سنگ‌نگاره‌های ایران (نگارندگان، ۱۴۰۲).

منبع	تصویر	نام محوطه
(نگارندگان، ۱۴۰۲)		۱. نقش سنگ در میرملاس، کوه‌دشت در استان لرستان
(بیننده و فتاح‌زاده، ۱۳۴: ۳)		۲. نقش سگ در سنگ‌نگاره مشیران، مشکین شهر، استان اردبیل
(نگارندگان، ۱۴۰۲)		۳. نقش سگ شکاری در بیچون، بروجرد، استان لرستان
(نگارندگان، ۱۴۰۲)		۴. نقش سگ شکاری در یک صحنه شکارگاه، چهارچشمه، الیگودرز، استان لرستان

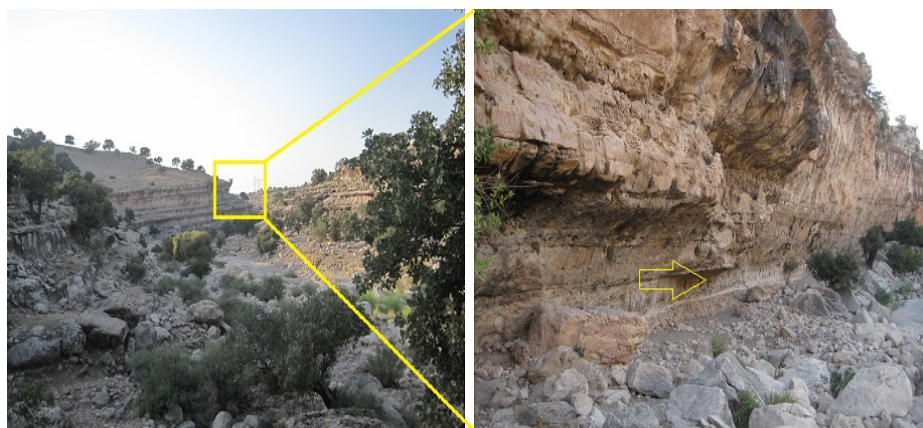
(کریمی، ۱۳۸۶: ۲۵)		۵. نقش سگ تازی در شکار، برن گوری، کهک، قم
(وحدتی، ۱۳۹۹: ۷۶)		۶. نقش سگ در رنگین‌نگاره نرگسلوی علیا، پناهگاه صخره‌ای تکه، بجنورد، خراسان رضوی
(وحدتی، ۱۳۹۹: ۷۶)		۷. نقش دو عدد در رنگین‌نگاره نرگسلوی علیا، پناهگاه صخره‌ای تکه، بجنورد، خراسان رضوی
(هاشمی زرج‌آباد، ۱۳۹۳: ۱۸۹)		۸. نقش سگ در سنگ‌نگاره تنگه پنجه دهانه، شوسف، نهبندان، خراسان جنوبی

نقوش دره تخت چان

نقوش دره تخت چان در دره تخت چان با رنگ سیاه و بر روی دیواره صخره‌ای بزرگ به ارتفاع تقریبی ۴m و در امتداد پیوسته دره به دست آمده است (عکس ۹). مساحت تقریبی قسمت منقوش سایت حدود $5/2 \times m 5$ و از زمین تا قسمت منقوش $5/2 m$ وسعت دارد که دارای ۱۱ نقش و با تکنیک نقاشی ترسیم شده است. سایت تخته چان دربرگیرنده دو مجموعه نقش است که با فاصله ۵۰ متر از هم قرار گرفته‌اند. در یکی از صحنه‌ها انسانی کماندار بزی را به نشانه گرفته و در حال شکار بز است (عکس ۱۰). در صحنه بعدی مجموعه‌ای از سگ‌ها را مشاهده می‌کنیم که به سمت راست در حال حرکت هستند (عکس ۱۱). جهت اثر تمام نقوش رو به شمال و حاوی نقوش ابزارآلات، انسانی و حیوانی در حالت ایستا که به صورت نیم‌رخ و بسیار ساده نمایش داده شده است.

بررسی و معرفی ریخت‌شناسی نقوش در رنگین‌نگاره‌ها... ، صادقی و همکاران | ۳۶۱

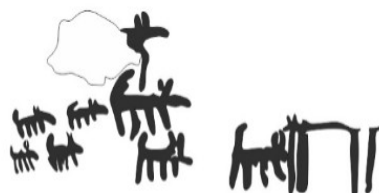
از لحاظ ریخت‌شناسی سگ‌های تخت چان شبیه به نقوش یافت شده در منطقه سنگ مهرداد و به نظر می‌رسد سگ گله باشد. سگ‌های این محوطه قابل مقایسه با سنگ‌نگاره‌های خره‌هنجیران، مهاباد در آذربایجان غربی (محمدی قصریانی و نادری، ۱۳۸۶: ۶۳) و دودانگه در بروجرد استان لرستان (سبزی و همتی ازندریانی، ۱۳۹۹: ۹۷) است (جدول ۴).

عکس ۹- نمایی از موقعیت رنگین‌نگاره‌های تخت چان در پلدختر استان لرستان (نگارندگان، ۱۴۰۲).

عکس ۱۰- صحنه اول از رنگین‌نگاره‌های تخت چان در پلدختر استان لرستان (نگارندگان، ۱۴۰۲).

عکس ۱۱- صحنه دوم از رنگین‌نگاره‌های تخت چان در پلدختر استان لرستان (نگارندگان، ۱۴۰۲).

جدول ۴- بررسی تطبیقی نقش سنگ در تخت چان با دیگر سنگ‌نگاره‌های ایران (نگارندگان، ۱۴۰۲).

منبع	تصویر	نام محوطه
(نگارندگان، ۱۴۰۲)		۱. نقش سنگ در تخت چان، پلدختر در استان لرستان
(محمدی قصریان، نادری، ۱۳۸۶: ۶۳)		۲. نقش سنگ در صحنه دامداری، خره‌هنجیران، مهاباد، آذربایجان غربی
(سبزی و همتی‌ازندریانی، ۱۳۹۹: ۹۷)		۳. نقش سنگ گله در میان بزکوهی و نقوش انسانی، دودانگه، بروجرد در استان لرستان

ریخت‌شناسی و معناشناسی صحنه‌ها

۱. مضامین غالب نقاشی‌های کوه‌دشت و پلدختر

از لحاظ مضمون و محتوا نقاشی‌های رنگی استان لرستان به چند دسته تقسیم می‌گردد: دسته اول: دربرگیرنده صحنه‌هایی با نقش‌های انسانی، حیوانی و ابزارآلات است که روایتگری از شکارگاه دارند. در این صحنه‌ها، ابزارآلات متفاوتی وجود دارند همچون، نیزه، خنجر، تیر و کمان و غیره است که در دست نقوش انسانی ترسیم شده است که محتوای شکارگاه بودن را نشانگر است. در این صحنه‌ها حیوانات اهلی و وحشی نیز حضور دارند. آناتومی نقش سگ در صحنه‌های شکارگاهی متفاوت از صحنه‌های دسته دوم است.

دسته دوم: دربرگیرنده صحنه‌های روایی از گله‌داری و دامداری است که شامل نقش‌های انسانی، حیوانی و اشیایی همچون چوب‌دستی می‌باشد. در این صحنه‌ها یک آرامش نسبی در میان نگاره‌ها برقرار است. درحالی‌که در صحنه‌هایی شکارورزی یک آشفتگی و هرج‌ومرجی دیده می‌شود.

۲. آناتومی نقش سگ

آناتومی بدن سگ‌ها در سنگ‌نگاره‌هایی با مضمون شکارورزی، به صورت خطوط افقی از زاویه نیم‌رخ با کشیدگی بدن در تمام نگاره‌ها است. گوش‌های تمام سگ‌ها کوتاه بوده به گونه‌ای اغلب دیده نمی‌شود. دم حیوان بلند و رو به پایین ترسیم شده است. در برخی از نگاره‌ها، پاهای حیوان در حال حرکت نشان داده شده است که دوییدن یا تحرک آن را تداعی می‌کند. موضوع نقش‌های سگ‌های شکاری، صحنه‌هایی در شکار بوده که نقوش انسانی همراه با ابزارآلاتی همچون نیزه و یا تیر و کمان دیده شده است. سبک ترسیم این نقوش ترکیبی از سبک واقعی، انتزاعی استیلیزه شده است و شیوه اجرایی ترسیم‌شان به سبک رنگین‌نگاره یافت شده است.

آناتومی بدن سگ‌ها در صحنه‌های دامداری به وسیله دو خط افقی با فاصله زیاد و به صورت نیم‌رخ ترسیم شده است. گوش‌های سگ‌های گله در اکثر مواقع به صورت کوتاه و رو به سوی

بالا است. دم سگ‌ها تمام کوتاه و به صورت تاب کوچکی خورده به بالا بر تخته‌سنگ ایجاد شده است. پوزه‌های سگ‌های گله به صورت سه گوش توپر مانند به نمایش درآمده است. غالباً فرم پاها به صورت عمودی نازک و ضخیم به نمایش درآمده است که حس تحرک و پویایی در نگاره‌ها را به نمایش گذاشته است.

موضوع نقش‌ها تمام صحنه‌های روایی را به نمایش گذاشته است که همراه با موضوعاتی همچون چراگاه و یا در حال کوچ بوده که به همراه نقوش انسانی و بزهای کوهی ترسیم شده‌اند. طراحی این نگاره‌ها خطی بوده و اغلب واقع‌گرایانه است و تعدادی نیز تصاویری از سگ‌ها با سبک انتزاعی و استیلزده شده است. گونه‌ی واقع‌گرایانه آن با دقت و ظرافتی اندک به نمایش درآمده، بدن حیوان در این نوع ترسیم‌ها به نمونه‌ی واقعی شباهت دارد و حجم نسبی از بدن و گوش‌ها و دم دیده می‌شود. شیوه‌ی اجرای این نقوش به صورت رنگین‌نگاره است.

۳. سبک ترسیم نقش‌مایه‌ی سگ در رنگین‌نگاره‌های استان لرستان

سبک ترسیم و شیوه‌ی اجرای نقش‌مایه‌های سگ به دو گونه است: دسته‌ی اول واقع‌گرایانه و در دسته‌ی دوم سبک انتزاعی و استیلزده است که به صورت خلاصه‌نگاری با خط‌های ضخیم و نازک بر صخره‌ها و سنگ‌ها ترسیم می‌شدند. روش اجرای نقوش در هر دو دسته به صورت پیکتوگراف (رنگین‌نگاره = فرایند افزایشی) و با ابزار طراحی در نقاشی‌های محوطه با توجه به طبیعت‌گرایانه بودن نقوش و رسم جزئیات نقوش و نزدیک کردن نگاره‌ها به واقعیت به نظر می‌رسد که با قسمت بالای نی یا هر گیاه دیگر که آن را رشته‌رشته می‌کردند تا حالت قلم‌مو پیدا کند و سپس نقوش بر دیواره سنگی رسم می‌کردند. در برخی دیگر از نگاره‌ها به نظر می‌رسد با انگشت به اجرا درآمده است زیرا ظرافت خاصی در نقوش دیده نمی‌شود.

بحث در یافته‌ها

در رنگین‌نگاره‌های استان لرستان موضوعاتی که نقش سگ را می‌توان در آن‌ها یافت عبارت‌اند از: صحنه‌های شکارورزی، صحنه‌های گله‌داری و چوپانی، صحنه‌های کوچ و کوچ‌نشینی. با توجه

به مضمون نگاره‌ها و ارتباط سگ با سایر نقوش می‌توان گفت که نقش سگ در این نقاشی‌ها، منطبق با نژاد اصیل ایرانی است. به‌طور مثال، سگ‌های نقش شده در صحنه‌های شکار، سگی شکاری از نژاد تازی ایرانی است و یا سگ‌های گله و نگهبان دقیقاً سگ گله با نژاد سرابی از نژادهای اصیل ایرانی است. در هنر صخره‌ای نقش‌مایه‌های سگ در حالت دویدن، نشسته و چمباتمه زده، پارس کردن، حمله کردن، گاز گرفتن ترسیم شده است. در این آثار سه نوع سگ: با توجه به ریخت‌شناسی و مضمون صحنه‌های روایی، شناسایی شد که جزء سگ‌های بومی ایران محسوب شده‌اند. ۱. سگ شکاری (تازی)؛ ۲. سگ گله یا نگهبان: ۱. سرابی؛ ۲. سگ قهدریجانی (نمودار ۱). متأسفانه در ایران درباره نژاد سگ‌های اصیل ایرانی، منابع مکتوب در دسترس نیست.

برای بررسی تطبیقی ریخت‌شناسی نقش سگ‌ها و دست‌یابی به نژاد اصلی آن ابتدا به جست‌وجوی نژادهای اصیل در ایران پرداخته شد. لذا پس از بررسی نقوش از منظر ریخت‌شناسی و آنتومومی بدنشان، از لحاظ مضمون صحنه‌ها و تطبیق نگاره‌ها با سایر مناطق به نتایج زیر می‌توان دست یافت.

۱. سگ شکاری: سگ‌های شکاری به خاطر حواس قوی‌شان، هوش بالا، قدرت بویایی، شنوایی قوی، غریزه قوی و علاقه به طعمه‌گیری و تعقیب شکار، در این گروه و دسته قرار می‌گیرند. سگ تازی، سگی شکاری و بومی ایران است. رد سگ تازی را تا هزاره ۵ ق.م روی نقوش سفالینه‌ها در ایران می‌توان پیدا کرد. باریکی اندام، دست‌ها و پاهای بلند و کشیده، پوزه باریک و دم حلقه‌مانند همه از خصوصیات بارز سگ‌های تازی است که بر روی سفالینه‌ها تصویر شده است. علاوه بر ظروف سفالین، نقش تازی را بر روی مهرها و اثر به‌جامانده از مهرها از ایران باستان نیز می‌توان مشاهده کرد. تازی‌ها در میان اعراب نیز دارای اهمیت بوده‌اند. اعراب آنان را "سلوقی" می‌نامیدند. اگرچه سگ در دین اسلام نجس شمرده می‌شود، اما در مورد این نژاد خاص در میان اعراب، استثنا وجود داشت. آنان تازی را هدیه‌ای از جانب خداوند می‌دانستند. تازی‌ها تنها سگ‌هایی بودند که اجازه داشتند تا داخل خیمه‌های شیخ‌های عرب بنشینند. آنان تازی را "الحر" می‌نامیدند که به معنای حیوان آزاده و اصیل است (حاجی سید جوادی و حاجی سید جوادی، ۱۳۹۲: ۱۰۶).

سگ‌های شکاری باریک اندام شبیه به سگ‌های تازی برای نخستین بار بر روی سفال‌های شوش متعلق به دوره‌های پیش از تاریخ کشف شده است (سامی، ۱۳۳۸: ۲۴۷). همان‌طور که از این نقوش پیداست، اولین مردمان شوش در اواخر هزاره چهارم ق.م. با کمان و قلاب‌سنگ آشنا بودند و با سگ‌های لاغر و تیزرو شکار می‌کردند که در بعضی از تصاویر تسمه و قلاده بر گردن داشتند (Pop, 1939: 138). اکثر نژادهای باستانی در این گروه و دسته قرار می‌گیرند. تازی‌ها که در اقوام ساکن فلات ایران دیده می‌شوند گاهی بر پشت اسب شکارچی‌ها نشسته‌اند، گاهی ریسمانی بر بدن دارند و گاهی هم‌پای شکارچیان نیزه‌به دست آزادانه شکار را تعقیب می‌کنند. شیوه‌های مشابه شکار با تازی‌ها در این نقش و نگاره‌ها و آثار هنری دوره‌های گوناگون ایران بسیار دیده می‌شوند. تنوع این نقش‌ها پایداری این شیوه شکار و حفظ سنت‌های کهن در طول هزاران سال است. راه و رسم شکار با تازی‌ها حتی در زندگی امروزی جوامع روستایی عشایر نیز ادامه دارد (بیگلری و عبدی، ۱۳۹۳: ۷).

در ترسیم نقش سگ تازی در هنر صخره‌ای ایران، این سگ بیشتر در صحنه‌های شکار بوده که همراه با نقوش انسانی بوده که در حال شکار بزکوهی بوده است. نقوش انسانی دارای سلاح‌های همچون تیر و کمان، نیزه و خنجر در دست دارند و بزهای کوهی را به نشانه گرفته‌اند. در این صحنه‌های هرج‌ومرج و آشفتگی وجود دارد که به نظر می‌رسد تمام صحنه‌ها حرکت و پویایی خاصی را به بیننده منتقل می‌کند. سگ‌های تازی در هنر صخره‌ای ایران از لحاظ ریخت‌شناسی تماماً بدنی کشیده، لاغر و دم‌ی رو به پایین و کشیده دارند. پاهای بلند و گوش‌های کوتاه رو به بالا از ویژگی‌های سگ‌های شکاری در سنگ‌نگاره‌های ایران است (جدول ۵).

۲. سگ نگهبان گله

سگ گله، سگی ماهر برای صاحب خود، تربیت شده برای جمع‌آوری و هدایت گله و موجودی فداکار که برای پیدا کردن و بازگرداندن میش‌های جداشده از گله از خود مایه می‌گذارد بدون آن‌که کوچک‌ترین آسیبی به آن‌ها وارد سازد. لذا سگ در همه مناطق به یک شیوه عمل نمی‌کند. به‌عنوان مثال در آسیای مرکزی سگ‌ها همراه گله‌اند ولی هیچ کمکی در

هدایت گله نمی‌کنند، سگ‌هایی هستند عظیم‌الجثه و رعب‌انگیز که تنها وظیفه‌شان نگاهبانی از گله در مقابل حیوانات وحشی همچون گرگ‌ها، خرس‌ها، گربه‌سانان و در مواردی در مقابل انسان‌ها است. آن‌ها قادر به ادامه هیچ خدمت دیگری نیستند و جمع‌آوری و هدایت گله فقط بر عهده شخص چوپان است. هنگامی که گله گم شود، سگ‌ها نیز به همراه آن گم می‌شوند. برخورد آن‌ها با رهگذران خشن و فاقد هرگونه نرمش است و حتی برای اهالی محل، به جز صاحبشان و افراد خانواده او، یک خطر جدی بشمار می‌آیند (سرو قد مقدم، ۱۳۶۷: ۱۹۳).

از چین تا هند و نیز در آفریقای سیاه سگ هیچ نقشی در فعالیت‌های شبانی ندارد. حوادثی که اخیراً در این مناطق به وقوع پیوسته‌اند بر بی‌فایده بودن مطلق سگ و یا ناچیز بودن فایده‌ای که از آن در کار شبانی حاصل می‌شود مهر تأکید زده‌اند. در چین، از زمانی که رژیم کمونیستی مستقر شده، سگ‌ها را تقریباً به‌طور کامل از میان برده‌اند، زیرا به آن‌ها به چشم حیواناتی انگل و بی‌فایده می‌نگرند (Kinmond, 1957: 162-165).

در مغولستان نیز از سال‌های دهه ۶۰ به بعد نبردی مشابه علیه سگ‌ها در گرفته، چراکه با عقب‌نشینی چشمگیر و یا تقریباً نابودی گرگ‌ها، سگ‌های نگهبان کم‌کم دلیل وجودی خود را از دست داده‌اند، مضافاً آن‌که وجود این سگ‌ها هنوز هم خطری جدی برای رهگذران و مسافران است (Lattimore, 1962: 140). بنابراین وجود سگ چوپان در میان ما مبین پیشرفت فرهنگی کاملاً اصیلی است. اگرچه استفاده از سگ نگهبان (گله) در حقیقت دستاورد فرهنگی مسلم اعصار گذشته و متعلق به تمدن‌های شبانی مناطقی از دنیای قدیم است - که در نزدیکی مراکز اهلی کردن این سگ‌ها قرار داشته - در هر حال این مطلب به استناد قدیمی‌ترین مدارک مکتوب، مثل متون هیتی (هاتی) هزاره دوم. ق.م. یا کتاب اوستا، در مورد شرق نزدیک به اثبات رسیده است.

در عهد باستان کلاسیک و قرون وسطای اروپا و در این اعصار که از سگی که هدایت گله را به عهده گیرد خبری نبوده، انسان از شیوه‌های دیگری سود می‌جسته که گرچه کارآیی کمتری داشته ولی هدف از به‌کارگیری آن‌ها همان هدایت گله بوده است. به‌عنوان مثال: از همان عهد باستان در یونان موسیقی شبانی (نی چوپان) مرسوم و متداول بوده و گرچه روایتی مکتوب به آن جنبه هنری داده ولی این موسیقی در حقیقت قبل از هرچیز پاسخگوی مشکلاتی معمولی و

غیرهنری، یعنی گردآوری گله بوده است. دیگر فلاخن است که از آسیای مرکزی تا مدیترانه برای هدایت گله کاربرد داشته، وسیله‌ای سنتی در دست چوپان که به کمک آن سنگی را به جلو حیوانی که از گله جدا می‌شده پرتاب می‌کرده و آن را به سوی گله بازمی‌گردانده است.

روش دیگر استفاده از "مونون‌ها" است. یعنی نریز یا بزری که پیشاپیش گله به عنوان راهنما، گله را به صحرا می‌برد. در اواسط قرن هجدهم و در عصری که در فرانسه هنوز استفاده از سگ راهنمای گله تعمیم نیافته بود، به جای آن از وجود واگان‌ها استفاده می‌شد. واگان‌ها "جوانانی بودند که چوپان در زمانی که در هدایت گله با مشکل روبرو می‌شد به عنوان معاون خود به خدمت می‌گرفت". در اسپانیا و پرتغال فنون جمع‌آوری و نگهداری از گله توسط سوارکارانی مجهز به کمند شکل می‌گیرد. لذا گسترش سگ هدایت‌کننده در دشت پهناور اروپا در قرن هجدهم بسیار سریع بوده است. در این قرن شیوع گسترشش قدم به دشت‌های سوئد می‌گذارد (سرو قد مقدم، ۱۳۶۷: ۱۹۴).

از سال‌های ۱۸۳۰-۱۸۴۰ م. به بعد است که سگ کوچک اندام که برای جمع‌آوری گله تربیت شده جای نژادهای درشت‌اندام گذشته یعنی کوموندور و کواز را می‌گیرد، ولی قلمرو آن از دشت‌های دانوب وسطی فراتر نمی‌رود. در کوه‌های کارپات لهستان بعد از سال‌های ۱۹۵۰-۱۹۵۵ م. به فکر تربیت سگ‌های باشکوه تاترا (Tatra) و پودال (Podbale) برای هدایت گله می‌افتند. سگ‌های نگهبان گله دو نوع هستند: سرابی و قهدریجانی.

۲-۱- سرابی: سگ سرابی، از نژادی بسیار باهوش که در خانواده و گله بسیار مطیع و فرمان‌بردار هستند، درحالی‌که به ورود غریبه‌ها حساس و در دفاع از گله بسیار خشن و قدرتمند هستند. بر اساس بررسی‌های انجام‌شده، سگ‌های سرابی از زمان آشوریان در خدمت نظامیان ایرانی بوده‌اند و تا به امروز نیز، با وجود ترکیب نژادی، همچنان پابرجا مانده‌اند. در کاخ آپادانای تخت جمشید نقش سگ سرابی (عکس ۱۲)، آناتومی بدنش با تمام جزئیات به تصویر کشیده شده است. پوست دور گردن این سگ معمولاً افتاده و چروکیده است. فک قوی و پنجه‌های پهن از دیگر ویژگی‌های این سگ است (عکس ۱۳).

سگ سرابی، در میان انواع نژاد سگ در ایران مناسب‌ترین سگ برای نگهداری از گله است؛ چراکه به راحتی می‌تواند از گله در برابر حیوانات بزرگ‌تر از خودش نیز دفاع کند. سگ سرابی در هنر صخره‌ای در فضایی بوده که یک آرامش نسبی در میان تمام نقوش برقرار است. نقش‌مایه‌های انسانی در کنار نقش بزها، یا سوار بر اسب، شتر بوده و یا در چراگاه حضور دارند. به لحاظ شباهت ظاهری و ریخت‌شناسی سگ در هنر صخره‌ای شبیه به سگ سرابی است. این نوع سگ‌ها بدنی حجیم و گوش‌های رو بالا، دم‌ی برگشته رو پشت، و پاهای تقریباً کوتاهی دارد (جدول ۵).

در میان عشایر و روستاییان ایران، به ویژه در مراسم افتتاحیه برخی از اعمال اقتصادی نیز می‌توان نقش‌مایه سگ را دید. برای مثال هنوز در میان عشایر، در هنگام تولید نخستین کشک سال، زن خانواده عشایری که تهیه فراورده‌های شیری را نیز بر عهده دارد، با نخستین کشک تازه سال نو روی لثف (لته و قواره بافته‌شده از موی بز) پلاس (سیاه چادر) شکل آغل گوسفندان، چوپان، سگ و توبره چوپانی را به امید افزایش گوسفندان و فراوانی کشک، که خود نشانه فراوانی شیر و روغن است نقاشی شده است (عکس ۱۴).

عکس ۱۲- پیکره سگ از جنس سنگ مرمر در هنر هخامنشی، نگهداری شده در موزه ملی ایران (نگارندگان، ۱۴۰۱).

عکس ۱۳- سگ سرابی گله (نگارندگان، ۱۴۰۲).

عکس ۱۴- طرح آغل گوسفندان، گله چوپان، توبره چوپانی و سگ گله بر بالای همه نقش نمادین چلیپا و چهار خال در سیاه چادرهای عشایر (فرهادی، ۱۳۷۷: ۷۸).

۲-۲- سگ قهدریجانی: این سگ بسیار مهاجم و خشن بوده و جزو بهترین نمونه سگ‌های بومی ایرانی برای نگهبانی است. در بین انواع نژاد سگ در ایران سگ‌های قهدریجانی یکی از مقاوم‌ترین سگ‌ها در برابر شرایط آب و هوایی و تغییرات فصلی می‌باشند، چراکه دارای پوشش متراکم و پریشتی دارند، به دلیل پوشش متراکم موها مناسب مناطق گرمسیر نیست (عکس ۱۵). چراکه این سگ‌ها نسبت به ممالک و خانواده‌ای که با آن زندگی می‌کند، بسیار مهربان و وفادار است؛ اما در برابر غریبه‌ها و در زمان احساس خطر به شدت خطرناک می‌شود. در هنر صخره‌ای

تقریباً در دو محوطه این نوع سگ یافت شده است که در بخش مرکزی ایران در دو استان اصفهان و لرستان بوده که هوا تقریباً سرد بوده و به نظر می‌رسد که بومی آن مناطق بوده است (جدول ۵).

عکس ۱۵- سگ لری قهدریجانی یا قدریجونی (نگارندگان، ۱۴۰۲).

ترسیم نقوش سگ‌ها بسیار واقع‌گرایانه و در برخی موارد انتزاعی و استیلیزه عمل کرده است. تصویر سگ‌ها در برخی از مناطق به نژاد اصیلشان بسیار شباهت دارد. تمام خصوصیات ظاهری و رفتاری سگ‌ها را به خوبی نشان داده است. نقوش سگ‌ها عمدتاً، با توجه به روایات نگاره‌ها در سه موضوع شکاری، نگهبان تصویر شده است. نقوش سگ بیشتر در ترکیب با نقوش‌های دیگر معنی پیدا کرده است. این نوع تصویرسازی بر اساس واقعیت در هنر صخره‌ای نه تنها در ایران بلکه در اکثر نقاط جهان دیگر نیز معمول بوده و مورد کشف و شناسایی پژوهشگران قرار گرفته است. به‌عنوان مثال در عربستان در هنر صخره‌ای بیش از صدها نگاره توسط باستان‌شناسان مورد بررسی قرار گرفت. در شمال عربستان، قدیمی‌ترین و نخستین تصاویر از سگ‌های اهلی را بر

دیوارهای صخره‌ای یافت شده است. این تصاویر حاکی از آن است که، انسان‌ها به همراه سگ‌ها در تلاشند تا حیواناتی نظیر غزال‌ها، شیرها و اسب‌ها را شکار کنند. در برخی از تصاویر، سگ‌ها به همراه قلاده‌ای دیده می‌شوند که افسارشان در کمر بند لباس شکارچیان قرار دارد (عکس ۱۶). محققان بر این باورند که این قلاده‌ها نشان از سگ‌های جوانی می‌باشد که در حال آموزش بوده‌اند و یا سگ‌های پیری هستند که در معرض آسیب بوده و یا این که به عنوان محافظ شکارچیان محسوب می‌شدند. گوگنین و همکارانش دو باستان‌شناسی هستند که تحقیقاتی را روی این هنر صخره‌ای انجام داده‌اند. آن‌ها در مورد نقش سگ‌ها می‌گویند که: "داشتن قلاده و افسار در سگ‌ها نه تنها نشان از سطح بالای کنترل انسان‌ها بر سگ‌ها در حین شکار بوده است، بلکه بیانگر این موضوع است که برخی از سگ‌ها دارای وظایفی متفاوت از بقیه در زمان شکار بودند. تقریباً ۳۵۰ تصویر از سگ‌ها در دو صخره هنر کشف شده است که تمام آن‌ها شبیه به نژاد سگ‌های مدرن کنعان می‌باشد که دارای گوش‌های نوک‌تیز، سینه‌هایی عمیق و زاویه‌دار، پوزه‌هایی کوتاه و دم‌ی حلقه‌ای می‌باشند" (<http://hakimemehr.ir/fa/news/39496>).

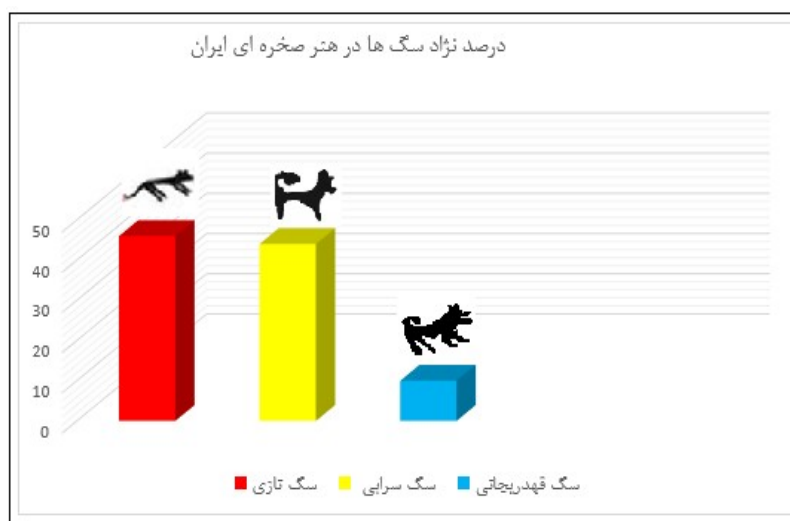
جدول ۵- بررسی تطبیقی نژاد سگ‌های خلق‌شده در هنر صخره‌ای و سگ‌های واقعی در ایران (نگارندگان، ۱۴۰۱).

تصویر واقعی سگ	نوع نژاد	مضمون صحنه	تصویر سگ در سنگ‌نگاره	نوع سگ
	تازی ایرانی اصیل شکاری، اندام و پوزه باریک، دم حلقوی، گوش‌های افتاده و پوشیده و انعطاف‌پذیر	شکارگاه		۱. سگ شکاری (تازی)
	سرابی، از نژادهای اصیل و پرطرفدار ایرانی، سگ نگهبان و گله، گوشه‌های تیره، جثه حجیم	گله‌داری		۲. سگ گله (سرابی)
	قهدریجانی، پوزه درشت، فک پهن، سینه عضلانی و درشت، بدن پرمو و متراکم	گله‌داری، کوچ		۳. سگ گله (قهدریجانی)

عکس ۱۶- نقش سگ کنعانی در هنر صخره‌ای در شمال عربستان

(<http://hakimemehr.ir/fa/news/39496>)

نمودار ۱- درصد نژاد سگ‌های ترسیم شده در نقوش رنگی در هنر صخره‌ای ایران

(نگارندگان، ۱۴۰۲).

نتیجه‌گیری

هرچند بسیاری از مطالعات صورت گرفته بر روی نقوش رنگی سنگ‌نگاره‌های استان لرستان بر روی مباحث نمادین و سمبلیک متمرکز شده‌اند، اما با مقایسه انواع این نقوش با گونه‌های مشابه خود در طبیعت می‌توان دریافت که تنها عمل فرهنگی در تولید این نقوش تأثیرگذار نبوده بلکه زیست‌بوم نیز نگارگر را در خلق آثار خود متأثر کرده است.

در این پژوهش نقش‌مایه سگ و بررسی نژاد واقعی این حیوان در هنر صخره‌ای استان لرستان مورد بررسی واقع گردید. در مجموع در طول بررسی سه نوع سگ در هنر صخره‌ای این استان شناسایی شده است. بیش‌ترین تعداد گونه مربوط به سگ گله از نوع سرابی بوده و کم‌ترین آن متعلق به سگ گله از نژاد قهدریجانی است.

در میان نگاره‌ها سگ دیگری نیز مورد شناسایی قرار گرفت که از نوع سگ شکاری بوده است. شکار با سگ در ایران با سگ انجام شده است که با نام سگ‌های تازی و شکاری بوده‌اند. شکارهای بزرگی همچون بز کوهی، کل، گوزن از جمله شکارهایی بوده که در هنر صخره‌ای توسط انسان‌های کماندار و مسلح تعقیب شده‌اند. شکار با سگ تازی که سگی تیزپا است صورت می‌گرفته است و به ندرت اتفاق می‌افتد که شکار از چنگ سگ‌ها خلاصی یابد. در سنگ‌نگاره‌هایی که دارای این نقوش هستند، نگاره‌های منحصر به فردی از نقش سگ به چشم می‌خورد.

آناتومی بدن حیوان به صورت خطوط افقی از زاویه نیم‌رخ با کشیدگی بدن در تمام نگاره‌ها ترسیم شده است. گوش‌های تمام سگ‌ها کوتاه بوده به گونه‌ای اغلب دیده نمی‌شود. دم حیوان بلند و رو به پایین ترسیم شده است. در برخی از نگاره‌ها، پاهای حیوان در حال حرکت نشان داده شده است که دویدن یا تحرک آن را تداعی می‌کند. موضوع نقش‌های سگ‌های شکاری، صحنه‌هایی در شکار بوده که نقوش انسانی همراه با ابزارآلاتی همچون نیزه و یا تیر و کمان دیده شده است. سبک ترسیم نقوش سگ در این استان ترکیبی از سبک واقعی، انتزاعی استیلیزه شده است و شیوه اجرایی ترسیم‌شان اکثراً به صورت به سبک رنگین‌نگاره یافت شده است.

در سبک ترسیم نقش‌ها دو دسته واقع‌گرایانه و ساده و خلاصه‌شده در اجرای نقش سگ مشاهده می‌شود. نقش‌مایه‌های سگ در حالت دویدن، نشسته و چمباتمه زده، پارس کردن، حمله کردن، گاز گرفتن دیگر حیوانات نقش بسته‌اند. سگ تازی در هنر صخره‌ای در تمام مناطق ایران،

بیشتر در صحنه‌های شکار بوده که همراه با نقوش انسانی بوده که در حال شکار بزکوهی بوده است. نقوش انسانی دارای سلاح‌های همچون تیر و کمان، نیزه و خنجر در دست دارند و بزهای کوهی را به نشانه گرفته‌اند. در این صحنه‌ها هرج و مرج و آشفتگی وجود دارد که به نظر می‌رسد تمام صحنه‌ها حرکت و پویایی خاصی را به بیننده منتقل می‌کند.

در میان نقوش نوع دیگری از سگ‌ها را مشاهده می‌کنیم که به لحاظ شباهت ظاهری، ریخت‌شناسی و مطالعه تطبیقی در هنر صخره‌ای شبیه به سگ سرابی است. آناتومی بدن این نوع سگ‌ها بدنی حجیم و گوش‌های رو بالا، دمی برگشته رو پشت، و دارای پا‌های تقریباً کوتاهی هستند. در این صحنه‌ها یک آرامش نسبی در میان نگاره‌ها برقرار است. درحالی که در صحنه‌هایی شکارورزی یک آشفتگی و هرج و مرجی دیده می‌شود.

دیگر سگ شناسایی شده در رنگین‌نگاره‌های استان لرستان، سگ قهدریجانی که تنها یک عدد از این نقش یافت شده است که پس از بررسی تطبیقی در هنر صخره‌ای تنها یک مورد از این نوع سگ در ایران یافت شده که در منطقه درخت مهر، گلپایگان در استان اصفهان کشف شده است. در نهایت می‌توان گفت که تمام سگ‌های شناسایی شده در هنر صخره‌ای استان لرستان، بومی منطقه بوده که در صحنه‌هایی همچون شکارگاه، گله‌داری، کوچ، رزمگاه به تصویر کشیده شده‌اند. این نقوش با سنگ‌نگاره‌های حوزه‌های غرب، شمال غرب، جنوب، جنوب غرب و مرکزی قابل مقایسه است. نقش سگ بیشتر در ترکیب با نقش‌های دیگر معنی پیدا کرده است. این نوع تصویرسازی بر اساس واقعیت در هنر صخره‌ای نه تنها در ایران بلکه در اکثر نقاط جهان دیگر نیز معمول بوده و مورد کشف و شناسایی پژوهشگران قرار گرفته است. لذا امید است که نه تنها در مورد نقش مایه سگ بلکه تمام نقوش ترسیم شده در سنگ‌نگاره‌ها از لحاظ تخصصی مورد بررسی و شناسایی قرار گیرد و این پژوهش راهگشای سایر پژوهش‌ها در زمینه هنر صخره‌ای باشد.

سپاسگزاری

نگارندگان بر خود لازم می‌دانند که از آقای مه‌ران پرنده، پرورش‌دهنده نژاد سگ‌های نگهبان در استان کرمانشاه، آقای سعید رحیمی جهت طراحی نقوش و آقای سعید شکوهیان نهایت تشکر را داشته باشند.

تعارض منافع

تعارض منافی ندارد.

ORCID

Sara Sadeghi		http://orcid.org/0000-0002-0125-8797
Ardehsir Javanmard Zadeh		http://orcid.org/0000-0002-6603-2860
Manije Hadyan Dehkordi		http://orcid.org/0000-0001-8075-0562
Reza Rezaloo		http://orcid.org/

منابع

- بیک محمدی، خلیل‌الله؛ جانجان، محسن و بیک محمدی، نسرين. (۱۳۹۱)، «معرفی و تحلیل نقوش سنگ‌نگاره‌های نویافته مجموعه B ارگس سفلی (ملایر-همدان)»، نامه‌باستان‌شناسی، شماره ۲، دوره ۲: ۱۲۱-۱۴۰.
- بیگری، فریدون و عبدی، کامیار. (۱۳۹۳)، نشانه‌هایی از دویست هزار سال همبودی انسان و جانوران در ایران، تهران: نشر موزه ملی ایران.
- بیننده، علی و فتاح‌زاده، پریش. (۱۳۹۴)، «نقوش صخره‌ای مشیران (مشران)»، دومین همایش ملی باستان‌شناسی ایران-آبان، خراسان جنوبی، بیرجند: ۸-۱.
- جمالی، محسن. (۱۳۹۴)، سنگ‌نگاره‌های گلپایگان گذرگاه تاریخ، قم: انتشارات ائمه.
- حسین‌آبادی، زهرا و صفورا، ژیللا. (۱۳۹۹)، «بنیان‌های اعتقادی در نقوش سنگ‌نگاره‌های دره نگاران سراوان»، نشریه هنرهای زیبا- هنرهای تجسمی، دوره ۲۵، شماره ۱۸: ۶۵-۷۴.
- حسین‌پر، سالم؛ حسین‌آبادی، زهرا و طاهری، علیرضا. (۱۴۰۱)، «نقوش سنگ‌نگاره‌های دره کبوگان شهر گشت شهرستان سراوان»، دو فصلنامه علمی دانش‌های بومی، دوره ۹، شماره ۱۸: ۲۷-۲۹۵.
- رادمهر، بیژن؛ توحیدی‌پور، محمدحسین و خوشنویس، زهرا. (۱۳۸۲)، «باستان‌شناسی قره‌تپه قمروند شهرستان قم»، مجله دانشکده دامپزشکی دانشگاه تهران، دوره ۵۸، شماره ۳: ۲۷۱-۲۷۴.
- سامی، علی. (۱۳۳۸)، گزارش‌های باستان‌شناسی، جلد چهارم، شیراز: موسی.
- سبزی، موسی و همتی‌ازندریانی، اسماعیل. (۱۳۹۹)، «بررسی و تحلیل سنگ‌نگاره‌های بروجرد، استان لرستان، پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران»، شماره ۲۵، دوره ۱۰، ۹۱-۱۱۲.
- سرو قد مقدم، ابوالحسن. (۱۳۶۷)، «سگ چوپان؛ توسعه و مفهوم جغرافیایی یک شیوه شبانی»، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، شماره ۱۱: ۱۸۸-۲۰۶.

- شیدرننگ، سونیا. (۱۳۸۶)، «نقوش صخره‌ای میوله؛ نویافته‌هایی از شمال کرمانشاه»، باستان‌پژوهی، دوره جدید، شماره ۳: ۵۵-۶۰.
- صادقی، سارا و فیضی، فرزاد. (۱۴۰۰)، «نقش‌های نویافته سنگ‌نگاره‌های زرینه قروه در کردستان»، اثر، دوره ۴۲، شماره ۴: ۴۸۸-۵۰۴.
- صادقی، سارا؛ قربانی، حمیدرضا و هاشمی زرج‌آباد، حسن. (۱۳۹۴)، «بررسی نقش مایه‌های سنگ‌نگاره آسو در شهرستان بیرجند»، فصلنامه مطالعات فرهنگی-اجتماعی خراسان، دوره ۹، شماره ۴، شماره پیاپی ۳۶: ۷۵-۹۶.
- طاووسی، محمود و صدقی، مهرداد. (۱۳۸۱)، «تحلیل سبک‌شناسانه مجسمه سنگ سنگی و تشریح علل منحصربه‌فرد بود آن»، مزدک‌نامه ۲، یادبود درگذشت دومین سالگرد مزدک کیان‌فر (بی‌جا).
- عابد دوست، حسین و کاظم‌پور، زیبا. (۱۳۸۷)، «مفاهیم مرتبط با نماد شیر در هنر ایران باستان تا دوران ساسانی در مقایسه‌ای تطبیقی با هنر بین‌النهرین»، نشریه نگره، شماره ۸ و ۹: ۹۷-۱۱۱.
- علیزاده، محبوبه؛ مسعودی، علی‌اکبر؛ واعظ ترشیزی، رسول و خراسانی، دامون الهیارخان. (۱۳۹۱)، «بررسی ساختار ژنتیکی سگ‌های بومی ایران با استفاده از اطلاعات ژنوم میتوکندری»، مجله بیوتکنولوژی کشاورزی، دوره ۵، شماره ۴: ۶۷-۸۱.
- فرهادی، مرتضی. (۱۳۷۷)، موزه‌هایی در باد، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
- کریمی، فریبا. (۱۳۸۶)، «نگرشی نو به کنده‌نگاره‌های صخره‌ای ایران (بر مبنای مطالعات میدانی)»، باستان‌پژوهی، دوره جدید، شماره ۳: ۵۵-۳۴.
- محمدی‌فر، یعقوب و همتی‌ازندریانی، اسماعیل. (۱۳۹۳)، «معرفی و تحلیل نقوش صخره‌ای ازندریان ملایر»، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۶۴: ۲۲۳-۲۵۲.
- محمدی‌قصریان، سیروان و نادری، رحمت. (۱۳۸۶)، «بررسی و مطالعه نقوش صخره‌ای خره هنجیران، مهاباد»، باستان‌پژوهی، دوره جدید، شماره ۳: ۶۱-۶۴.
- محمدی‌قصریان، سیروان. (۱۳۸۶)، «معرفی نقوش سنگستون در فلات مرکزی ایران»، باستان‌پژوهی، دوره جدید، شماره ۳: ۸۹-۸۵.
- نوراللهی، علی. (۱۳۹۵)، «سنگ‌نگاره‌های یازلی چای، گندم‌کوه و زاغرم»، جستارها، دیار، سال ۱، شماره ۱: ۸۵-۱۱۳.

بررسی و معرفی ریخت‌شناسی نقوش در رنگین‌نگاره‌ها... ، صادقی و همکاران | ۳۷۹

- وحدتی، علی اکبر. (۱۳۹۹)، «شکار در کوهستان: رنگین‌نگاره‌های پناهگاه صخره‌ای تکه در روستای نرگسلوی علیا، بجنورد»، پژوهشنامه خراسان بزرگ، شماره ۳۹: ۶۷-۸۴.
- هاشمی زرج‌آباد، حسن. (۱۳۹۲)، «معرفی و تحلیل نقوش سنگ‌نگاره‌های نویافته بخش شوسف نهبندان»، فصلنامه مطالعات فرهنگی-اجتماعی خراسان، دوره ۸، شماره ۲، شمار پیاپی ۳۰: ۱۶۱-۱۹۳.

- Kinmond, William. (1957). *No Dogs in China, A Report on China Today*. London: University of Toronto Press.
- Lattimore, Owen. (1962). *Nomads and Commissars: Mongolia revisited*. London: New York.
- Lyman, R. Lee. (1999). *Vertebrate Taphonomy (Cambridge Manuals in Archaeology)*, Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Benoit, Agnes. (2004). *Susa. In Persians Antiques Splendor, mining, Handicraft and Archaeology*. Editors: Stollner, T; Slotta, R and Vatandoust, A. Deutsches Bergbau-Museum, Bochum: 178-192.
- Moradi, Hossein; Sarhaddi Dadian, Hossein; Soltani, Mojtaba; Rahman, Nik Hassan and Chang, Byung-ock. (2013). Study and Typological Comparison of Petroglyphs in the Marzbanik Valley, Baluchestan, Iran, *The Journal of Archaeology, Consciousness and Culture*, V 6. I 3, 331-350.
- Pang, Jun-Feng; Kluetsch, Cornelya; Zou, Xiao-Jo; Zhang, Ai-Bing; Luo, Li-Yang; Angleby, Helen; Ardalan, Arman; Ekstrom, Camilla; Skollermo, Anna; Lundeborg, Joakim; Matsumura, Shuichi; Leitner, Thomas; Zhang, Ya-Ping and Savolainen, Peter. (2009). mtDNA data indicate a single origin for dogs south of Yangtze River, less than 16,300 years ago, from numerous wolves. *Molecular Biology and Evolution*, 26 (12): 2849-64
- Pope, Arthur Upham and Ackerman, Phyllis. (1939). *A Survey of Persian Art. From Prehistoric Times to the Present*. London: Oxford University Press.
- <http://hakimemehr.ir/fa/news/39496:2023/1/23>.

استناد به این مقاله: صادقی، سارا؛ جوانمرد زاده، اردشیر؛ هادیان دهکردی، منیژه و رضالو، رضا. (۱۴۰۲). بررسی و معرفی ریخت‌شناسی نقوش در رنگین‌نگاره‌های استان لرستان (با تکیه بر نقش مایه سنگ)، دو فصلنامه دانش‌های بومی ایران، ۱۰(۱۹)، ۳۴۱-۳۷۹.

Indigenous Knowledge Iran Semiannual Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.